
KÖNYVEK

Franco Moretti: *Graphs, Maps, Trees – Abstract Modells for a Literary History.* London–New York, Verso, 2005, 2007, 119 l.

Franco Moretti *Graphs, Maps, Trees* című kötetét, illetve az ezzel szorosan összefüggő „distant reading” koncepciót több irányból meg lehet közelíteni. Ezek a közelítési kísérletek azért is lehetnek fontosak, mert az olasz irodalmár nem kompakt kutatási programokban és/vagy monografikus magnum opusokban gondolkodik, hanem interaktív módon „feltölthető” projektekben és – szerencsés esetben – hatékony mémekben. Az „alázat és eufória kettős tapasztalatából”, melyet Moretti az irodalomtörténettel kapcsolatos autentikus viszonyulásmódként ír le, itt leginkább az eufória dominál, abban az értelemben, hogy állandóan új és új módszerekkel eredünk a „tudás specifikus formáinak” nyomába, de arra, hogy ez a tudás valójában milyen szerkezetű, illetve milyen relevanciával bír, nem mindig kapunk egyértelmű választ a szerzőtől.

Az (ön)értelmezéssel kapcsolatos szkepszis kérdése ugyanakkor máris visszahajt minket az alázat alakzatához, vagyis Moretti hagyománytörténeti pozicionálásához, miszerint itt egy nem-hermeneutikus programról lenne szó, mely a jelentés-, illetve műcentrikus irodalomképpel szemben egy racionális és kvantitatív megközelítést javasol. A kortárs kultúraelméleti diskurzusban jelenleg élénk konjunktúrája van a különböző nem-hermeneutikai elméleteknek (a jelenlét kérdését újrászituáló performativitáselméletektől az atmoszféracentrikus természeteszétikáig hosszán lehetne sorolni a különböző teoretikus pozíciókat), melyek az európai hagyományt domináló jelentéskultúrával szemben próbálnak alternatívát találni. Moretti nem-hermeneutikai irodalomtörténete nem prezencia- vagy médium-, hanem adatelvű, ami a digitális kondíciók és a Big Data megkerülhetetlen technológiai tapasztalatának perspektívájából utal vissza a pozitivistá irodalomtörténetek paradigmájára (is).

A kvantitatív kutatás által termelt adat ideális esetben független az individuális értelmezéstől, vagyis megosztható és számos formában kombinálható, állítja Moretti. Ennek a statisztikai módszereket is alkalmazó szemléletnek a gyökerei a mechanikus természettudományokkal konkuráló szociológia 19. századi előretöréséhez köthetők, mely a történeti szellemtudományok humanista tradíciójával a factum brutum „materializmusát” (Ernst Curtius) helyezi szembe. A Franz von Lißt, Karl Lamprecht vagy Paul Möbius nevével fémjelvezhető tipizáló, statisztikus és pozitivistá gondolkodás a romantikus individualitás metafizikáját varázstalanítja az empirikus sokaság immanenciájában. Ez azzal jár, hogy mind az alkotó, mind az alkotás individuális jelentésstruktúrája – „egészlegessége” – megkérdőjeleződik, hiszen a zsenialitás szuverenitása az empirikus adatok masszájában deheroizálódik. Moretti kvantitatív módszere ezzel annyiban analóg, hogy nem az egyedi (mester)művek értelmezésére koncentrál, hanem a geokulturális viszonyoknak és piaci összefüggéseknek kitett tömeges regénytermelés trendjeit analizálja. Vagyis a gadameri hermeneutika értelmében önmagát jelentő és önmagát értelmező klasszikus szövegek helyett a „Nagy Olvasatlan” (Margaret Cohen) tektonikus mozgásai kerülnek előtérbe.

A Nagy Olvasatlan az elsüllyedt művek földalatti világa, mely masszának csak töredéke kanonizálódott, ugyanakkor – ez Moretti egyik következtetése – a klasszikusok poétikai sajátossága (és olvasása) nem függetleníthető az olvasatlan massa szabályszerűségétől. Mintha a Nagy Olvasatlan az irodalomtörténet materiális tudattalanjaként újra meg újra felülírná a kánon tudatát, ugyanakkor ennek a sejtésnek az igazolását csak aprólékos esettanulmányokkal bizonyíthatnánk, melyekkel Moretti ebben a könyvében adós marad. A szerző az egyes művet meghaladó műfaj mint „temporális struktúra” (temporary structure) mentén próbálja szisztematizálni a Nagy Olvasatlan rejtett mozgásait és történetiségét. A műfaj és az egyedi mű ontológiai, illetve rendszertani

viszonyának kérdése végigkíséri az irodalomesztétika fejlődését, Moretti a kérdés teoretikus tárgyalásába nem is megy bele, hiszen nem érdekli a műfajelméleti nominalizmus és realizmus klaszszikus vitája vagy annak (poszt)strukturalista fejleményei. A műfaj az ő esetében csupán az egyedi mű hermeneutikáját meghaladó absztrakt alakzat, mely lehetővé teszi a Nagy Olvasatlan adatmaszszájával való statisztikai munkát, például annak bemutatását, hogy 1760–1900 között mintegy negyvennégy különböző műfaj (a szentimentális regénytől a birodalmi gótikáig) váltotta egymást az angol regényirodalomban.

Érdemes kiemelni azt, hogy a kvantitatív vizsgálat és az eredmények infografikákkal/grafikonokkal történő vizualizációja legfeljebb az irodalmi rendszeren belül tűnhet relatíve újszerűnek, hiszen a filmtudományban (intézmény- és műfajtörténet, audience studies, kvantitatív stíluselemzés stb.) már régóta bevált módszerről beszélünk. Ez összefüggésben lehet azzal az intézményszociológiai és gazdasági kérdéssel, hogy a filmművészetről beszélve sokkal kevésbé lehet megőrizni az esztétikai autonómia elvét, hiszen a gyártási és piaci háttér „adatosítható” körülményei a művészi stratégiákat, illetve ezek evolúcióját látványosan meghatározó faktorként jelennek meg a filmtörténetben. Az irodalmi történésről ugyanakkor sokkal ritkábban – és akkor is inkább ideológiai indíttatásra – gondolunk piaci termelésként, melynek ritmusát, vagyis egyes műfajok életképességét olyan „művészetben kívüli” antropológiai-szociológiai tényezők is befolyásolhatják Moretti szerint, mint a generációk mentális klímájának váltakozása.

A distant reading módszerének egyik eddig nem említett mozzanata az ún. topográfiai fordulathoz kötődik, mely ugyancsak értelmezhető a nem-hermeneutikai tendenciák kontextusában. A geográfiai faktor, illetve a térbeli formák (térkép, hálózat, gráf) bevonása a kutatásba megnyit egy olyan műveleti mezőt, mely az irodalom társadalmi-kulturális konstrukciójának mélyszerkezetét segít exponálni. Ennek a műveletnek a relevanciáját Smid Róbert a következőképp világítja meg: „Ezzel a hálózatelvet hasznosító, gráfokon alapuló metodikával Moretti távolságtartása alkalmassá válik olyan tendenciák megfigyelésére, mint egy régi forma hanyatlása és egy új megjelenése alkotta dinamika, periféria és centrum vagy faszzerű fejlődés és hullámszerű változás bináris

oppozíciói milyen könnyen leépíthetőek, amennyiben azok elemzését egy nagyobb korpuszon keresztül, ténylegesen kartográf szempontból végezzük el.” (SMID RÓBERT: A rakéta röppályája, a narráció íve – Az irodalom kartografikus kultúrtechnikáiról. = *Prae*, 2016/1, 27–46: 29.)

A nagyobb korpusz kérdése megint csak a Nagy Olvasatlan fogalmához vezet minket vissza, mert a kvantitatív és kartográf műveletek nem az olvasás helyett, hanem az újraolvasás járatlan útjainak megnyitása érdekében történnek.

Ha a már korábban felvetett pszichoanalitikus metaforát gondoljuk tovább, akkor a Nagy Olvasatlan feltérképezése az irodalomtörténet olyan topográfiai modelljét kínálja, melynek struktúrája nem vezethető vissza autonóm művek közti lineáris és irodalmon „belüli” összefüggésekre, hanem interszubjektív és materiális erők hálózatszerű munkájaként modellezhető. Az egyes mű olvasása tehát nem függetleníthető a massa adattopográfiájától, mely felismerés a kortárs (poszt)digitális kontextusban válik különösen jelentőssé, hiszen az archivációs technológiák tökéletesedése a Nagy Olvasatlan „visszatérését” jelenti. Egy olyan szaturált információs állapotot, amikor már nem tudunk semmit se kitörölni, elfelejteni vagy elfojtani, mely pillanat a térképezés dühének kórtanát készíti elő.

NEMES Z. MÁRIÓ

Jonathan Goodwin – John Holbo (eds.): Reading Graphs, Maps, Trees – Critical Responses to Franco Moretti. (A Valve Book Event). South Carolina, Parlor Press, 2011, 256 l.

Amikor Franco Moretti *Graphs, Maps, Trees* (GMT) című könyve 2005-ben napvilágot látott, a szerző mögött már öt termékeny év állt a kaliforniai Stanford Egyetem katedráján. Saját alapítású intézménye, a *Center for the Study of the Novel* (CSN) munkája ekkorra már régen megkezdődött, de öt évvel később egy „irodalmi laboratóriumot” (Stanford Literary Lab) is újtárra indított. A regényműhely, amely nemcsak a kánonra, hanem a műfaj határainak árnyalását segítő „elfeledett, alulértékelt” művekre is figyelmet fordít, valamint a számítógépes kritikán alapuló modellező labor, melynek projektjei például gender-elemzést (hogy an szolaltat meg egy női karaktert

egy férfi szerző a dialógusokban) vagy rasszlemzést is céloznak bizonyos amerikai regényhősök reprezentációja kapcsán, jól jellemezheti azt a szellemi környezetet, amelyben maga a GMT is megszülethetett.

A kvantitatív történetírásból kölcsönzött gráfok, a földrajztudománytól örökölt térképek és az evolúcióelméletből „származtatott” fák bevezetése az irodalmi analízisekbe különleges és ambiciózus kezdeményezés, ám tekintve a rá adott számtalan, olykor heves kritikai választ, felforgató jellegű is: Moretti mintha egy tudományos „darázsészekbe” került volna, miközben persze üdvözlői is akadnak szép számmal a „távoli olvasáson” (distant reading) nyugvó módszernek, amely szövegek viszonyaira, struktúráira, formáira fókuszál. A szerző Krzysztof Pomian „Annales-idők előtti” soraival indítja gráf-fejezetét: a történész tekintete a rendkívüli eseményekre irányul, s elsiklik a „banális”, a „normális”, a mindennapi fölött – akárcsak az irodalmáré a kánon megalkotásakor, s éppen ezért Moretti egy „racionálisabb” irodalomtörténet írását sürgeti. A fejezetben tizenkét ábrán keresztül érvel az irodalmi gráfhasználat szükségessége mellett, melyek között látunk a regény népszerűvé válására, országonkénti térhódítására vagy éppen az amerikai könyvpiacra és az uralkodó brit regényműfajokra vonatkozó görbéket is (a „normál irodalom” huszonöt évente paradigma/generációváltáson esik át, ahogyan a szerző Thomas Kuhnt parafrázálja az ábrák alapján). Moretti helyesen hangsúlyozza, hogy a mennyiségi vizsgálat pusztán adatokat szolgáltat, amelyet a kutató a legváltozatosabb módokon értelmezhet (nem egyértelmű, hogy két hasonló jelenség egymástól függetlenül, vagy egyazon történés vizsgázó elemeiként kezelendő-e). Akárcsak a térképek esetében, ahol a szerző egyébként is régóta ismerős: már az angolul is megjelent *Atlas of the European Novel*ben meghirdeti azt az elemző metódust, melyben „kiválasztjuk a kívánt tartalmi elemeket, megkeressük az előfordulási pontjait, majd felhelyezzük őket a térképre, azaz ki- ragadjuk a szöveget a narratív folyamból”, hogy az ábrák végül többet mondjanak a részek pusztá összefoglalásánál. Moretti talán legizgalmasabb kísérlete Mary Mitford *Our Village*-ének „feltérképezése”: a „village” mint narratív középpont köré rajzolt „naprendszerben” a karakterek és a velük történt események a koncentrikus körök

megfelelő részén kapnak helyet. A térkép megmutatja, hogy „az elbeszélői tér nem lineáris, hanem cirkuláris”, s e „rejtett” műfogásból Moretti azt is kiolvassa, hogy a szerzőnő a saját városi olvasóközönsége szemét igyekezett „felnyitni” egy rurális, nem elhatárolt község középpontos perspektívájára: azaz tükrözni a narratív helyszínt a narratív struktúrával. Az evolúcióelméleti fák irodalmi „átültetését” célzó zárófejezet (melyhez az evolúciós nyelvészet nyújtott inspirációt) már e struktúrák „morfológiai” elemzését kínálja – a kulcsfogalom itt az irodalmi (mű)forma, melyek közül csak néhány alkalmas a „túlélésre” a könyörtelen könyvpiaci versengés során („a közönség bizonyos formákat egyszerűen nem fog elolvasni”). A „kulturális szelekciót” a detektívregény műfajának evolúciója reprezentálja, például Arthur Conan Doyle sikertelen „riválisainak” feltüntetésével – Moretti itt egyenesen „irodalmi patológiáról” beszél, de talán nem véletlen, hogy a legmerészebb metaforák ebben az igencsak ingatagnak látszó fejezetben tűnnek fel.

Az állítások olykor provokatív voltát tekintve akár meg is lepődhetnénk, hogy a *Reading Graphs, Maps, Trees – Critical Responses to Franco Moretti* csak 2011-ben öltött könyv alakot. Ám valójában éppen az lehet meg bennünket, hogy kinyomtatták, hiszen a kritikák eredetileg a „The Valve” irodalomtudományi „weblog”-on jelentek meg többnyire már 2006-ban, melyek egyébként mindmáig elérhetőek (http://www.the-valve.org/go/valve/archive_asc/C48). A könyv-változatban végül tizenhat reflexió kapott helyet, melyben három alkalommal maga Moretti is megszólal, még „élőbbé” téve a felek közötti párbeszédet. A vita már az első kommentárral megindul, mely erősen kételkedik a kvantitatív módszer irodalmi alkalmazhatóságában, ami ráadásul „elképesztően pozitívista” is, és egy nehezen kivitelezhető kollaborációt követel, hiszen a humán tudományi kutatók nem fogadhatják el oly egzakt módon kollégáik eredményeit (hiszen azok sem „egzaktak”), mint akár a természettudósok. John Holbo megkérdőjelezi a „racionális irodalomtörténet” szükségességét is, és az irodalmi értékek forrását továbbra is a „close reading”-ben jelöli meg. Többen érvelnek amellet is, hogy Moretti összehasonlító módszere ugyan újszerűen hat, de korántsem eredeti (Ray Davis, William Benzon, Sean McCann, Eric Hayot), s szekunder forrásokra támaszkodva mindig *va-*

lami másról beszél, mint az irodalomról, holott a „distant reading” madártávlatát „zoom-technikával” is mindig ki kell egészíteni (Steven Berlin Johnson). Jenny Davidson pedig azt mondja, hogy a fák „csupán azt mutatják, hogy az irodalmi kánon szerteágazóbb is lehetne, de ezt egyébként is tudjuk”.

A fentiekkel sok tekintetben egyetértve azért megjegyezhetjük, hogy sejtéseink ugyan lehetnek az irodalmi formák lehetséges gazdagságáról, azonban ezt többnyire *nem láthatjuk*, nem szembesítenek vele bennünket – nem túlzás talán azt állítani, hogy a „hiány” és a potencialitás „ábrázolása” mindenképpen kritikai töltettel bír, amikor a megszokott ösvényen haladva rutinszerűen fogadunk el interpretációkat, s kis mennyiségű adatból vonunk le tudományos következtetéseket. Úgy tűnik, hogy a kritikusok paradigmaváltó szándékot tulajdonítanak Moretti könyvének, amikor veszélyben látják a szoros olvasás intézményét – ám Moretti több ízben is hangsúlyozza, hogy az absztrakt módszerek csak a szoros olvasással együtt gazdagíthatják az irodalmi szemléletünket, vagyis „senkitől sem veszik el az olvasás gyönyörét”. Ráadásul a hagyományos metodikával dolgozó „normál irodalom” terepén egymaga akkor sem vihette véghez „tudományos forradalmat”, ha túl is hangsúlyozná a statisztikák és az irodalom mérhető adatainak szerepét. Az evolúcióelméleti adaptáció persze a mérhetőség terepén is messze túllép, így nem csoda, hogy az irodalmi „szociáldarwinizmust” jogos és összehangolt támadás éri. Legelőször is a tekintetben, hogy mivel magát a regényműfajt sem lehet egységes egészként kezelni (Adam Roberts, Cosma Shalizi), eleve nem beszélhetünk problémamentesen az alműfajok és trendek kereszteződésében álló formák „egyesesági” leszármazásáról (ahogyan a biológus számára is nehézséget jelent egy faj lehatárolása); bírálat tárgyává lesz a kulturális szelekció fogalma („minthogy a könyvek társadalmi természetűek, nem egy zárt bioszférában versengenek egymással); valamint a formák közötti feltételezett kontinuitás is megkérdőjeleződik (bizonyos műfajok a semmiből, váratlanul, „robbanásszerűen” bukkannak fel, s nem fokról fokra fejlődnek ki egy korábbiól a tulajdonságok felhalmozásával – Jonathan Goodwin, Timothy Burke).

Moretti válaszai sajnos nem pontják kielégítően e kritika hangjait – ezt talán csak akkor te-

hetné meg, ha a túlságosan is komolyan vett fák jelentőségét jelzésértékűvé redukálná, megerősítve a gráf-fejezet állításait a kánon közeli, „elfeledett” alkotások történetbe ágyazásának fontosságáról. A „distant reading”-módszer végtére is elsősorban a reflektálatlan irodalmi konvenciók lebontásában érdekelt: a keresztútjába került „racionálisfogalmat” is ebben az értelemben kell kezelnünk. S így az irodalmi gráfokat, térképeket és fákat meghirdető „kiáltványt” az evolúciós „túlkapások” ellenére is invenciózus és gondolatserkentő kezdeményezésnek tekinthetjük, különösen kiemelve a narratívaelemző kognitív térképeket, melyek voltaképpen a Moretti-projekt esszenciáját nyújtják: elválaszthatatlanná teszik a „közelit” a „távoli” olvasástól.

LÁSZLÓ LAURA

Barabási Albert-László: A hálózatok tudománya. Ford. Kirchner Edina. Budapest, Libri, 2016, 446 l.

Barabási Albert-László hálózatokkal kapcsolatos kutatásai nem csupán egy új, virulens diszciplínát (hálózattudomány) alapoztak meg, de alapvetően változtattak gondolkodásunkon, akár mindennapi tapasztalatainkon is a komplex rendszerekkel (vagy rosszabb esetben az önkényesen komplex rendszerként felismert mintázatokkal) kapcsolatban. Míg az első kérdéskör elsősorban „tudományfilozófiai” (vagy Bloor megfogalmazásában – és megközelítésében – „tudásszociológiai”), a második általánosabb: szociológiai, fenomenológiai és nagy valószínűséggel hermeneutikai problémafelvetésekhez vezethet. Amennyiben pedig – mint jelen recenzió – arra a kérdésre keresünk választ, hogy a hálózattudományok egyes belátásai milyen feltételek mellett applikálhatók egyes humán tudományi vizsgálódásokba (konkrétan az irodalomtudományba), valószínűleg mindkét megközelítést egyszerre kellene érvényesítenünk.

Módszertanilag – és ezt Alan Sokal és Jean Bricmont elhíresült tréfája, valamint a „tréfa” által okozott bizalmi válság óta talán nem használtan észben tartani (még akkor sem, ha sokunk számára úgy tűnhet, az *Intellektuális imposztorok* szerzői sok esetben maguk is legalább oly ideologikusnak és dogmatikusnak mutatkoztak, mint

az általuk bíralt „posztmodern” szerzők) – kétségkívül az elhatárolás, pontosabban az önkorlátozás tűnik a legnehezebb, ám egyben a leginkább megkerülhetetlen feladatnak.

Ez a nehézség másfelől persze Barabásiék elméletének tudományfilozófiai értelemben vett „hatékonyságának” közvetett bizonyítékaként is érthető: mint ismert, Thomas Kuhn a „pontos-ságot”, a „konzisztenciát”, a „széles hatáskört”, az „egyszerűséget”, valamint az „új felfedezések irányába történő termékenységet” nevezi meg a „jó tudományos elméletek” fő jellemzőiként. Aból adódóan azonban, hogy a hálózattudomány Barabásiék által lefektetett paradigmája extrém módon hatékonynak és termékenynek bizonyul egy sor olyan, a hagyományos fizika, gráfelmélet érdeklődési területétől távol eső kutatásban is, mint az agykutatás, a járványtan, az orvostudomány, a biztonságpolitika vagy a vállalatirányítás, igen nagy a kísértés, hogy olyan szisztémákat is hálózatként próbáljunk szemlélni és leírni, amelyek hálózattudományi szempontból nem azok. Annál is inkább érdemes ezt megfontolnunk, mert Barabási kutatásai alapján úgy tűnik – és tulajdonképpen ez magyarázza az elmélet rendkívül széles hatókörét, egyszerűségét és új felfedezések irányába történő termékenységet –, hogy a hálózattudomány egyes megfigyelései univerzálisak, vagyis a legtöbb természetesen létrejött hálózatban megfigyelhetők (pl. a hatványfüggvény alakú fokszámeloszlás, a skálafüggetlen topológia egyaránt jellemző a webre, a számítógépchipre és a hollywoodi színészek kapcsolati hálójára is – a fokszám a pont és a hálózat többi csúcsa közötti kapcsolatok száma, a pk fokszámeloszlás pedig annak a valószínűségét adja meg, hogy a hálózatban véletlenszerűen kiválasztott pontnak éppen k legyen a fokszáma). Annak eldöntése viszont már egyáltalán nem problémamentes, hogy egy adott rendszer komplex rendszer-e, hálózat-e vagy sem (ahogyan, mint majd kitérünk rá, az sem, hogy a humán tudományokban közkézen forgó hálózatfogalmak milyen hálózatfölfogást közvetítenek, és ezen fogalmak miként illeszthetők be Barabási hálózatfogalmába).

A *hálózatok tudománya* című (fizikai értelemben is) hatalmas munka elsősorban ezen dilemmák eldöntéséhez segítheti hozzá – jelen esetben valószínűleg főként a humán tudományok területén tevékenykedő – olvasóit. A könyv elsődleges intenciója szerint tankönyv: jól elhatárolt, logi-

kusan egymásra épülő fejezetekben mutatja be a hálózattudomány eredményeit; a szöveg előrehaladtával kétségkívül egyre elmélyültebb matematikai előképzettséget igénylő anyag megértését pedig ábrák, online segédanyagok, a fejezetek végén összefoglalók, sőt tanterv és házi feladat is segítik. Az aprólékos bizonyításokat, elsősorban a hálózatkutatással tudományos szinten foglalkozó kutatók számára beszédes részletproblémákat a szöveg külön fejezetekben – *Kiegészítés haladóknak* cím alatt – közli, a gondolatmenet azonban természetesen ezen kiegészítő fejezetekben való elmélyülés nélkül is követhető és koherens.

Az elsősorban tudományfilozófiai szempontból tanulságos – a hálózattudomány váratlan, jóslhatatlan sikerét, egyre növekvő hatás potenciálját bemutató – bevezető fejezeteket követően Barabási tíz nagy fejezetben vizsgálja a hálózattudomány előzményeit, jelenét, valamint a lehetséges kutatási irányokat.

Az első fejezet a gráfelmélet és az arra nagyban támaszkodó, ám attól szemléletében, módszereiben gyakran eltérő hálózattudományok fogalmi elhatárolásával segíthet megérteni a hálózattudomány mint önálló diszciplína sajátos kérdészi érdekeltégeit. Habár a tudományos irodalomban a „gráf” és a „hálózat” fogalma gyakran szinonimaként használatos, ahogyan a két diszciplína kulcsfogalmai is „lefordíthatók” a másik rendszerbe (gráf – hálózat, csúcs – csomópont, él – kapcsolat), a fő különbség, hogy a hálózattudományok fogalmi gyakran valóságos, a valóságban is létező hálózatokra utalnak, míg a gráfelméleti kifejezéseket elsősorban a hálózatok matematikai leírásában használják. A gráfelmélet mint matematikai lejegyző rendszer annak ellenére is ugyanazzal a gráffal ábrázol egymástól akár alapvetően különböző hálózatokat (pl. a gráfelméleti lejegyzésben azonosnak tűnhet egy olyan hálózat, amely emberekből és egy olyan, amely számítógépekből áll), hogy, amint Barabási fogalmaz, „egy rendszer hálózatos ábrázolásakor hozott döntések már nagyrészt meghatározzák, hogy hálózatkutatási módszerekkel kaphatunk-e majd választ a rendszerre vonatkozó kérdésekre” (61), „[ö]sszeállíthatunk persze gráfelméleti szempontból kifogástalan, gyakorlati célokra mégis használhatatlan hálózatokat is. Ha például összekötjük az egymással azonos keresztnevű személyeket [...], akkor az éppenséggel jól meghatározott hálózat lenne, és

vizsgálhatnánk is a hálózat kutatás eszközeivel, de ez a munka nemigen hozna hasznot.” (62)

A hálózat tudomány egyik legalapvetőbb vonása és vonzereje pedig éppen az eredmények gyakorlati felhasználhatósága – ahogyan létrejöttét is valódi hálózatokon végzett vizsgálatok (Internet, www, áramellátás, mobilhívások, email, tudományos együttműködések, színészek hálózata, hivatkozási hálózatok, e coli anyagcseréje, élesztő fehérjéinek kölcsönhatásai stb.) – és ezen ténylegesen létező hálózatokat leíró kapcsolati térképek tették lehetővé.

Tulajdonképpen ebből a módszertanból következik a hálózat tudomány – akár ismeretelméleti konzekvenciákkal is bíró – legalapvetőbb belátása: Barabási következetes, számszerű mérésekkel bizonyítja be, hogy a valóságos hálózatokat nem írhatjuk le kielégítően a „véletlen hálózati” modellekkel (Poison-eloszlás), ugyanis a valóságos hálózatokban „több a sok más csomóponttal kapcsolatban álló csomópont, mint amennyit a véletlen hálózati modell megmagyarázna” (115), következésképpen valamilyen mélyebb és nyilvánvalóan leírható rend, rendszer kell, hogy irányítsa a hálózatok létrejöttét, ez pedig Barabási szerint a skálafüggetlen topológia.

A *skálafüggetlen modell* vagy a *Barabási-Albert-modell* a hálózatok kialakulásának két olyan aspektusával is képes számot vetni, amellyel a korábbi modellek nem: a *hálózatok növekedésével* és a *preferenciális kapcsolódással*, vagyis azzal, hogy a hálózathoz kapcsolódó új pontok valószínűbben kapcsolódnak egy olyan csomóponthoz, amely már eleve sok kapcsolattal rendelkezik. Barabási hangsúlyozza: „eddig minden ismert skálafüggetlen modell és valóságos rendszer vizsgálatakor azt találtuk, hogy jelen van a preferenciális kapcsolódás”. (210) Ennek felismerése vezetett a hálózatok hibátűrésével kapcsolatos belátásokhoz (például, hogy a valóságos hálózatok ellenállóak a véletlen hibákkal szemben, mivel azonban a szükségszerűen megjelenő középpontoknak rendkívül fontos szerepük van a hálózat stabilitása szempontjából, rendkívül sebezhetőek a középpontokra irányuló tudatos támadásokon keresztül), vagy akár a járványok terjedésének modellezéséhez is.

Az elmélet irodalomtudományra való alkalmazhatóságát a fentebb már jelzett definíciós problémákon túl (hogy tudniillik nem mindig dönthető el könnyen, mit tekinthetünk valóban

hálózatnak és mit nem) elsősorban az nehezíti meg, hogy az irodalom- és kultúratudományban használt hálózatfogalmak hálózat tudományi megközelítésből nézvést legjobb esetben is maximum metaforáknak tekinthetők, és gyakran olyan, önmagukban modellezhetetlen irodalomelméleti fogalmak hatókörében kerülnek tárgyalásra, mint pl. az intertextualitás. Ez az egyszerre aluldefiniált és túlterhelt fogalmi konglomerátum pedig újabb, a hálózat tudomány szempontjából csak nagyon nehezen jelentéssé tehető (gyakran pedig egyenesen nonszensz és ideologikus) fogalmakat is implikál, mint a 90-es években viszonylag nagy karriert befutott „nem-linearitás” fogalma, amelyet a legtöbb szerző meglehetősen reflektálatlanul a hálózatossággal, a középpont-nélküliséggel, az irányíthatatlansággal és a leírhatatlansággal összefüggésben szokott tárgyalni. Hogy csak egyetlen példát említsék, Heinz Pagels így érvel *The Dreams of Reason: The Computer and the Rise of the Sciences of Complexity* című munkájában: „Egy hálózatnak nincsen csúcса vagy alapja. Inkább a kapcsolatok pluralitása jellemzi, ami megnöveli a lehetséges kapcsolódásokat a hálózat elemei között. Nincsen központi, irányító tekintély, amely kontrollálhatná a rendszert” – egy alaposabb vizsgálódás eredményeképpen valószínűleg akár Foucault vagy Barthes munkáiban is effajta „pluralis” hálózatfölfogás nyomaira bukkanhatnánk. És bár könnyű kézzel adódnék pl. az irodalmi kánon skálafüggetlen hálózatként való leírásának lehetősége (ahol pl. az irodalomtörténetek hivatkozásai teremtenék meg a pontok közti kapcsolódást, esetleg intertextuális kapcsolódások jelentenek a hálózat éleit), egészen addig, amíg nincsenek megfelelő eszközeink ezen kapcsolódások modellezésére, annak ellenére is csak metaforaként használhatjuk a hálózat fogalmát, hogy nyilvánvalóan tűnik, számos irodalmi jelenség (pl. regényszereplők kapcsolati hálója, egyes kedvelt témák vagy műfajok megjelenése stb.) esetében valószínűleg meglepő eredményekkel szolgálhatna a hálózati megközelítés. Mielőtt azonban akár csak kísérletet is tennénk a hálózat tudomány belátásainak irodalomtudományra történő applikációjára, mindenekelőtt a modern hálózat tudomány eredményeivel kell számot vetnünk: Barabási Albert-László átfogó munkája pedig éppen ehhez nyújt minden igényt kielégítő alapot.

Alexander Galloway – Eugene Thacker – McKenzie Wark: Excommunication. Three Inquiries in Media and Mediation. Chicago–London, The University of Chicago Press, 2013, 216 l.

Az elsősorban Bruno Latour nevével fémjelzett cselekvő-hálózat-elmélet sajátos vakfolttal rendelkezik. Azon logikája szerint, hogy a hálózatok leírása maga is integrálódik a hálózatba, ami újabb reflexiókat, ezzel pedig újabb leírásokat kíván meg, az elmélet vektorai végső soron kizárólag egyetlen irányba mutatnak: a tagok számának növekedésével a hálózat szakadatlanul bővül. Ámde az olyan események, mint a Brexit vagy az Egyesült Államok kilépése a klímaegyezményből, illetve az olyan hétköznapi tapasztalatok, hogy egy, a weben többszörösen megosztott bejegyzés eredetije már nem elérhető, vagy egy cikkbe ágyazott videó törlésre került, talán mindannyiunk számára nyilvánvalóvá teszik, hogy a hálózatok változása nem minden esetben jár bővítéssel, vagy nem minden esetben a bővítés idézi elő bennük a változást. A Galloway–Thacker–Wark triász által jegyzett, mindháromjuktól egy-egy tanulmányt tartalmazó kötet pontosan erre a hiányosságra kérdez rá: mi történik akkor, ha valaki kilép egy rendszerből, illetve hogyan csökkenthető egy hálózat? Az *excommunication* 'kiátkozás' cím meghatározásuk szerint pedig egyszerre vonatkozna arra, hogy valami kívül kerül a kommunikálhatóságon, miközben a kívülre kerülést előidéző aktusnak magának is valahogy közvetítődnie kell annak üzeneteként, hogy nem lesz több üzenet. (15) Az így értett exkommunikáció a három tanulmány tanúsága szerint viszont nem a kommunikáció kivételes alkalma, hanem sokkal inkább egy olyan metatrópusa, amely a közvetítés azon lehetetlenségére vagy elégtelenségére hívja fel a figyelmet, amelyik minden egyes mediális helyzetet a prioriként határoz meg.

A szövegek közül Galloway és Wark tanulmányai szorosabban összefüggenek, Thackeré némileg kifele mutat az általuk megképzett tengelyen, mindazonáltal ez annyiban mindenképp adekvát, hogy kifejezetten olyan medializációs praxisokkal foglalkozik, amelyek a közvetítés valamennyi szabályosságán kívül esnek. Ugyanakkor lehetséges úgy tekinteni a Galloway–Wark textuális viszonyra, hogy az utóbbi az előbbi

felvetéseinek és konklúzióinak kiterjesztése a közvetítés egy speciális, a bináris opozíciókon (például kommunikálható/nem kommunikálható, közvetlen/közvetett stb.) túlmutató, és azokba nem integrálható formájának segítségével.

Galloway olvasatában az antikvitás két istene, Hermész és Írisz a közvetítés eltérő módozatait testesítik meg. Nem meglepő módon Hermész leginkább a (gyanú) hermeneutiká(já)nak a modelljét szolgáltatja, aki még a legproblémamentesebbnek vagy legközvetlenebbnek vélt kommunikációban is talál valamifajta fortélyt, hovatovább felhívja a figyelmet a legkisebb akadályra is a megértés tekintetében. A tanulmány végigköveti ennek megjelenését különböző kultúrtörténeti aspektusokból: Hermész mint az ábécé, a számok és a tűz feltalálója jelenik meg, egyszerre a kereskedők védelmezője és a határok istene. Hermész saját fortélyja mindezek összeállásából fakadna Galloway érvelése szerint; szüntelen idegen utakon jár, és ez megmutatkozik üzeneteinek kétértelműségén. Ennek eredménye, hogy maga is folytonosan távolságokat generál és akadályokat képez a kommunikációban. Mikor Galloway ezt ráolvassa (vagy esetleg visszaolvassa) a hermeneutikai interpretációs praxisra, az is világossá válik, hogy a Hermész–Írisz-felosztás is a hermeneutika szüleménye végső soron. Amennyiben ugyanis az istennő az ismerősséget és a közvetlenséget propagálja, a tapasztalat helyett pedig az élmény válik meghatározóvá az ő kommunikációs modelljében (a hanggal ellentétben pedig a látás, az optikai spektakulum), effajta lázadásával mindössze ellenpólussá válik, nem lebontva, mint inkább erősítve a hermeneutika binaritás iránti vágyát. Miközben Galloway könnyedén rendez el az amerikai irodalomkritika legmeghatározóbb alakjait e kettősségben, akik így az egyik vagy a másik olvasási modell védelmezőjeként lépnek fel (például Paul de Man és Susan Sontag), aközben nem mulaszt el rámutatni arra sem, hogy éppen e kétszínűségnek köszönhetően elkerülhetetlen, hogy a rivális modell is ott munkálkodjon az adott teoretikusnál. A tanulmány célja mégis egy harmadik opció bemutatása; a mitikus fúriaké. Bár Galloway állítása szerint még ez a modell sem képes teljes mértékben annak demonstrálására, hogy az exkommunikáció nem a kommunikáció illuzórikus totális végeként jelentkezik, hanem mindenfajta közvetítésnek (és az azon túli vagy kívüli mediációjának) a megalapozása mint

produktív ellehetetlenülés és lerobbanás, szerinte Deleuze-zel mégiscsak történt egy jelentős lépés afelé, hogy az exkommunikáció mediatiszálódhason a neki megfelelő módon, vagyis paradoxonai jelentékeny részével együtt. Galloway állítását, miszerint a mai hálózatok mediális státuszának leginkább a csoportban mozgó fúriák modellje felel meg, nehéz lenne vitatni. A rizomatikus struktúrák, az asszemblázsszerű elrendeződések és a rajzás logikája a 2010-es években már nem csak diszkurzív kategóriák, hanem technológiai implementációk is: akár pozitívak a felhasználó szempontjából, mint a *cloud*, akár negatívak, mint a *botnet*.

Galloway sommás, de annál találóbb megálapítását, miszerint „[h]a a hermészi közép egy narratíva, az íriszi közép egy ív, akkor nagyon behatárolt viszonyok között úgy nyilatkozhatunk, hogy a fúriáké egy rendszer” (59), Wark fűzi tovább. Ő a kommunikációra nem úgy tekint, mint modellek konkurenciájára, amelyek bizonyos mediánnal bírva játszanak egymáshoz képest arányosan több-kevesebb szerepet a közvetítésben, hanem az emberi léptéket meghaladó hálózatok protokolljait vizsgálja, amelyek idegenként vagy lehetetlenségként hatnak a társadalmi formákhoz képest. A *xenokommunikáció* fogalmát olyan esetekre tartja fenn, amikor valami váratlan, nem evilági módon (*other-worldliness*), egyben viszont nem a világban való utunkba akadásának megfelelően funkcionál – Wark ennél fogva nem mulaszt el kritikát gyakorolni Heideggernek a világ fogalmához kötődő koncepcióit illetően. Ilyen nem evilági esetekre Wark számos irodalmi példát hoz a legkülönfélébb zsánerekből és a mediális kultúratudományban ma divatos szerzőktől, így az ún. *weird* irodalomból (Lovecraft, Miéville), William Gibsontól vagy Philip K. Dicktől. A xenokommunikáció a világiasságból (*wordliness*) mindig kimutató, a másság és a szokatlan felé nyúlványozó, azt mégis közvetlenné tevő formája a közvetítésnek, amely – és ez Wark esszéjének tagadhatatlanul legimpozánsabb jellemzője –, maga is hálózatosan kerül bemutatásra. Egyrészt az exkommunikáció előfeltételének in operandi módja, mivel a lecsatlakozást kivitelezzi a kontaktusteremtés helyett. Másrészt ebben az idegenségben úgy szituálódik, mint az íriszi „túl sok”, vagyis az ezzel a formával találkozó letaglózza a közvetlenség ilyen mértékű és formájú jelenléte, disszonanciát

keltve a kommunikációban, és mint a hermészi „túl kevés”, hiszen nem lehet szóra bírni, vagyis ez nem az az idegenség, amely a modellbe integrált másság helyi értékének megfelelően megképezhető. Harmadrészt minden ilyen típusú találkozás áthelyezi azt, aki bekerül a rendszerbe, az ember így maga válik idegenné (*alien*) vagy zombivá egy hálózatos kommunikációs formának alávétve, amely inkommenzurábilis Hermész és Írisz antropológiai modelljeivel. Wark azonban minden innovativitása ellenére számos reflexiók kaput nyitva hagy, amelyeken belépve már jóval kevésbé tűnik meggyőzőnek az általa javasolt kommunikációs modalitás radikális elütése a többitől. Wark ugyanis nem veszi észre, hogy bármennyire próbálja is az emberi horizonttól távolinak, azt diszlokálóan, abba zavart vagy pusztítást hozónak beállítani a xenokommunikációt, példáival mindegyre reantropológizálja annak modelljét. Talán még alapvetőbb hiányosság, hogy nem veszi észre: bár a hermészi „túl kevéssel” és az íriszi „túl sokkal” valóban nem feltétlenül szolgáltatja ki a binaritásnak az általa javasolt hálózat logikáját, a világias-nem evilági pár alkalmazásával már igen, hiszen annál vagy az utóbbiból történik átvétel az előbbibe, ezzel felforgatva, destrálva azt, vagy, esetenként, az előbbi áthelyeződik az utóbbiba.

Bár Thacker szintén a hermészi és az íriszi modelltől indul, azokat a pontokat emeli ki mindkét fajta kommunikációból, amelyek a metafizikai helyett a mediális horrott jelentik. Előbbi nem tud mit kezdeni azzal, amit nem tud a kommunikáció tartalmától kínosan érintetlenül hagyott modelljével szóra bírni; ha a (M)/másik néma marad. Ezért inkább túlcsoportul, mindig talál a hiányban is valamifajta távolságot és elemezhető mélyréteget – leginkább öngeneratív módon. Utóbbit pedig éppen ennek ellenkezője, a kommunikációnak a közvetlenség elhatalmasodása miatt elkerülhetetlen önmagába omlása fenyegeti. Annyiban Thacker követi Warkot, hogy ő is megpróbálja dezantropomorfizálni a kommunikációt, ekképpen pedig olyan esetekre koncentrál, amelyek mindenfajta protokollt és szabályt áthágnak, vagyis éppen valamilyen kudarc miatt érvényesül a mediáció. Thacker a példáit leginkább a populáris kultúrából, azon belül is az ún. J(apán)-horror műfajából veszi, hogy igazolja állítását, miszerint a horror zsánere általában a technológiai médiumok felhasználásának

idioszinkretikus módjával válik meghatározhatóvá. A kérdései minduntalan arra irányulnak, hogyan képesek a médiumok szimulálni az interakciót olyan fenoménnel, amelyek a szenzorikus küszöb alatt maradnak. Thacker háromféle mediációs praxist különít el ennek megfelelően, melyekre gyűjtőfogalomként alkalmazza a *dark media* kifejezést. A *dead media* „egy divatjamúlt vagy elavult artefaktum és egy, még mindig aktív technikai elv” (129) kapcsolata, ami megfeleltethető a *laterna magica* és a vizuális szenzáció összefüggésének. A *haunted media* a sötét médiumok második kategóriájaként olyan eseteket ölel fel, ahol egy még aktív dolog nem normatív módon kerül kihasználására – ez lényegében megfeleltethető Wark xenokommunikációjának a felhasználó felől. A harmadik mód a *weird media*, amely az első kettőtől abban különbözik, hogy konszenzus helyett disszenzuson alapul. Vagyis nem békíti ki a különböző ontológiai rendeket (például természetes és természetfeletti), hanem egy áthidalhatatlan törésre mutat a mediációkor, ennyiben pedig enaktálja is a kettő között meglévő eredeti inkompatibilitást. Míg Thacker kijelenti, hogy a kísértet járta médiumoknál a kommunikáció alapvetően eltér a közvetítés modern kibernetikai koncepciójától, amely mindig egy konszenzuális valósággal dolgozik, addig a *weird* médiumok mégiscsak megfelelnek annyiban a kortárs médiaelméletnek, hogy a *weirdness* sikeres műveletei a hibák és a lerobbanások kivitelezésében történnek meg. Amellett, hogy Thacker a téridő torzulásaihoz köti e közvetítési formákat, az egyik legfontosabb következtetése, hogy a sötét médiumokként pozicionált eszközök nem feladó és címzett között mediálnak, ezért nem lehetséges megközelíteni őket a kódolás és a deszifrározás oldaláról; leginkább protokollokat visznek színre a hálózatban. Vagyis azért valósíthatnak meg minden ésszerűség ellenére kommunikációt, mert nem médium és tárgy viszonyában működnek (tehát hogyan válik mondjuk egy megszállt kazetta operatívvá, ijesztgetve a nézőt, mint *A kör* című filmben), hanem egy olyan tartományban, amelyet eleve a dolgok uralnak.

Az *Excommunication* kötet egy olyan vállalkozás markáns kezdőlépése, amely nem maradt folytatás nélkül: a Christina Vagt és Florian Sprenger által szerkesztett *Afterlives of System* ugyanúgy a veszteség, az elavulás, a hiány sajtós eseményét dolgozza fel a hálózatokban,

ahogyan teszi ezt például a viszonylag fiatal Disability Studies diszciplína a legkitűnőbb munkáiban. Galloway, Thacker és Wark szövegei tudatosítják, hogy a megszűnés vagy a kitagadás rendszerszintű eseménye nem valami után jön, ezzel új korszakot nyitva, hanem éppenséggel bármely rendszernek és annak saját kategorizációjának (ilyen a korszakolása is) egyáltalában a lehetősége és a realizációja; az exkommunikáció állandó, ámde latens módon modulatív funkcióként biztosítja bármely hálózat működési szabályait. Hogy ennek ennyire szemléletes és érthető bemutatását kapjuk három, nem kis tétet mozgó tanulmányon keresztül, hajlamossá teszi a recenziót arra, hogy bizonyos hermészi reflektív gesztusok hiánya felett behunyja az íriszét, nehogy fúria benyomását keltse.

SMID RÓBERT

Székesi Dóra: „Minden átalakul és elmúlik”. Emberkép Diderot természetfilozófiájában. Budapest, Ráció Kiadó, Modern Filológiai Füzetek 63., 2016, 259 l.

Székesi Dóra célja a diderot-i „képes beszédnek” mint gondolkodási formának és egyszersmind a gondolkodási folyamat eszközének értelmezése Denis Diderot (1713–1784) materialista szemléletű természetfilozófiájában, válogatott, reprezentatív korpusz elemzésén keresztül. A monográfia kiindulópontja Diderot pókháló-modellje, mely érzékletesen jeleníti meg a filozófus azon törekvését, hogy a természet-, az ember- és morálfilozófia kérdéseit összefüggésében, nem-lineáris módon vizsgálja. Az ember és a természet komplex, teljességgel gyakorlatilag nem megismerhető univerzumán túlmenően a pókháló-metaphora fogalmi rendszere tükröződik a filozófus írásmódjában is: a választott írásformák változatossága, a képiség dinamizmusa szorosán kapcsolódik Diderot materializmusának azon alapelveéhez, miszerint az anyag szüntelenül formálódik és alakul. Ily módon az ember, a természet és a szöveg működésében olyan csomópontok azonosíthatók, melyek folyamatában láttatják a diderot-i gondolkodást és annak összetettségét.

A monográfia összesen tíz fejezetből áll. A bevezetőben a szerző ismerteti a kutatás célkitűzéseit, a kutatási módszert, az eljárás (elemzés)

logikai felépítését, az elemzett szempontokat, rövid kitérőt tesz a magyar nyelvű terminológia problematikájára, majd jellemzi a korpuszt. Megállapítja, hogy a diderot-i megismerés feltárása, interdiszciplináris jellegéből adódóan, heterogén kutatási módszert igényel, mely szintetizálja a filozófiai, történeti és antropológiai nézőpontokat. (18) A korpusz kiválasztása kapcsán alapvető szempontként emeli ki a szövegek reprezentatív jellegét – tekintettel Diderot óriási életművére, az elemzést olyan leszűkített korpuszon volt célszerű elvégezni, mely lehetővé teszi a megfogalmazott kutatás tárgyának alapos és szintetikus vizsgálatát. Elsődleges kritérium volt tehát a szövegek gondolatosságának folytonossága, a filozófiai kapcsolódási pontok azonosítása, mely ugyanakkor nem zárja ki az esetleges ellentmondások kiemelését sem. Ennek megfelelően a szerző a következő munkákat vetette vizsgálat alá: *Levél a vakokról* (1749), *Levél a siketnémákról* (1751), *Gondolatok a természet értelmezéséről* (1754), *D'Alembert álma* (1769), *A fiziológia elemei* (1774-1781). Székesi Dóra kiemelt fontosságú szöveggént kezeli a *D'Alembert álma* című dialógust, mivel meglátása szerint ez a szöveg adja vissza legérzékletesebben Diderot gondolkodásának dinamikus, a korabeli, rendszerközpontú filozófia számára szokatlan természetét. A könyv VII. fejezete kitekintést ad Diderot nézeteinek morálfilozófiai vonatkozásaira is: ehhez többek között a *Pótlás Bougainville utazásához* (1772), valamint a *Rameau unokaöccse* (1761-1779) című munkákat elemzi. Az I. fejezet (*Képekben kibontakozó filozófia*) áttekinti a diderot-i képes beszéd korai és kortárs szakirodalmát, kiemelve a nyelv-gondolkodás dichotómiájának kérdését. A nyelv lineáris természete, a jelölő és jelölt önkényes viszonya önmagában nem képes teljességgel reprezentálni a gondolkodás folyamatát, nyomon követni annak szüntelen változását, formálódását. Diderot a képben (fr. *image*, itt a metafora szinonimájaként használja a szerző) mint a tapasztalás legelemibb formájában találja meg azt a médiumot, amely leképezheti az elme „szintetikus egységét”, végtelen komplexitását. A filozófiába oltott költőiség intellektuális síkon hat, aktiválja az olvasó képzeletét. A képzelet fakultása, ahogyan azt a II. fejezetben (*A természet értelmezésében szerepet játszó képességek, eszközök és eljárásuk Diderot filozófiájában*) láthatjuk, a diderot-i zsenifogalom elengedhetetlen eleme, mely nélkül az értelem és az érzés képességei kevés-

nek bizonyulnak a tudományos megismerésben. Bár hangsúlyozza az olvasó szerepét a jelentésalkotás folyamatában, a szerző nem tér ki a metaforikusság olvasói értelmezéseinek mélyebb, irodalmi-pragmatikai vonzataira. Konklúzióként megállapítja, hogy Diderot munkájának képi-formai gazdagsága összhangban van a tartalommal, mintha csak a természet harmóniáját hivatott volna tükrözni.

Az elméleti jellegű áttekintést követően a III–VI. fejezetekben kerül sor a választott szövegekben megjelenő metaforák jellemzésére, melyek sorrendben, a könyv tematikájának megfelelően: a két lábón járó ingaóra, az érző-gondolkodó csembaló, a sípláda (a test-lélek kettősségének problematikája, III. fejezet); szinesztézia az érzékelésben (vakok és siketnémák, IV. fejezet), az emlékező csembaló, a méhraj, a kolostor, és a pókháló (az emlékezet szerepe a személyiség kialakulásában, az emberi szervezet többszintű komplexitása); valamint az édesvízi polip (Diderot szörny-fogalma, a „furcsa” jelentősége a természettudományos megismerésben, VI. fejezet). Bár a recenzió – a műfajból adódó terjedelmi korlátokat figyelembe véve – nem teszi lehetővé, hogy kitérjék a felsorolt metaforák megfeleltetésekére és fogalmi hálóinak részletes elemzésére, jól látható, hogy ezek a mentális képek közös kapcsolódási ponttal bírnak: Diderot azon meggyőződésével, hogy a természetben (és társadalomban) előforduló jelenségeket nem izolált, a tapasztalati világtól függetlenül eseményként kell kezelni. Ellenkezőleg, az élet minden egyes rezdülése egy végtelenül bonyolult, emberi ésszel felfoghatatlan és alapjában harmonikusan működő rendszer része.

A VII. fejezet rövid betekintést nyújt ezen következtetések morálfilozófiai aspektusaiba. A szerző a *Pótlás Bougainville utazásához* és a *Rameau unokaöccse* című szövegeket veszi alapul, mely szervesen kapcsolódik a *D'Alembert álma* utolsó két dialógusához. Diderot modern antropológiai diskurzusa rávilágít az erkölcs relativitására, a morális viselkedés társadalmi és fiziológiai meghatározottságára. Akárcsak az anyag, a jó és a rossz erkölcs meghatározása is állandó változáson megy keresztül, a kor, a földrajzi hely, a kultúra és a társadalmi rend függvényében alakul az adott „pillanatnak” megfelelő módon. A VIII. fejezet sorra veszi a diderot-i írástechnika fő jellemzőit. Székesi Dóra, részben Eric-Emmanuel Schmitt meglátásaira támaszkodva (204)

megállapítja, hogy Diderot munkásságának kezdeti szakaszában még a hagyományos írásformákat (például levél, esszé) igazította filozófiájához, majd a későbbiekben fordult az innovatív írásmódok felé, olyan formákat keresve, melyekkel a leghatékonyabban juttathatja kifejezésre filozófiáját.

Székesi Dóra munkája hozzájárul a felvilágosodás kori filozófiakutatás magyar vonalának folytonosságához, kérdésfelvetése és gondolatvezetése pedig jól illeszkedik a hazai Diderot-val kapcsolatos irodalomtörténeti vizsgálódások hagyományába.

ARADI CSENGE ESZTER

